

ВІДГУК

офіційного опонента

на дисертацію *Дембіцького Сергія Сергійовича*

«Розробка соціологічних тестів: методологія і практики її застосування», подану на здобуття наукового ступеня доктора

соціологічних наук за спеціальністю

22.00.02 — методологія та методи соціологічних досліджень

Тема, якій присвячене монографічне дослідження С.С. Дембіцького, є актуальною не лише для вітчизняної емпіричної соціології. Враховуючи відхід автора від канонічних положень, які застосовуються до вимірювання у соціальних науках, дана робота становить цінність й для закордонної соціології, особливо в контексті бурхливого розвитку досліджень змішаного типу (mixed methods research). Показовим при цьому є те, що С.С. Дембіцький розвиває методологічні ідеї, які були запропоновані відомими вітчизняними соціологами Н.В. Паніною та Є.І. Головахою. Так, Н.В. Паніна сформулювала наукові проблеми, пов'язані з розробкою соціологічних інструментів вимірювання ще 1998 року, але її запрошення до вивчення відповідних тем не отримало широкої відповіді. Сама Н.В. Паніна вважала найактуальнішим, з точки зору соціологічного вимірювання, таку методологічну категорію як «соціологічний тест».

Актуальність дослідження продиктована і тим, що емпірична частина дослідження сфокусована на низці важливих, з точки зору розвитку сучасного українського суспільства, феноменах – психологічному дистресі, соціальному самопочутті, демократичних та авторитарних установках, геополітичних орієнтаціях тощо.

Таким чином, робота здобувача знаходиться на стику сучасних тенденцій розвитку емпіричної соціології та вітчизняних здобутків у царині соціологічного вимірювання, які мало відомі закордоном, але безсумнівно мають значний науковий потенціал.

Оцінюючи *ступінь обґрунтованості наукових положень роботи*, слід вказати на ряд особливостей, що характеризують дисертацію Сергія Дембіцького.

По-перше, автор розпочинає свій науковий пошук з аналізу засадничих принципів конструювання комплексних вимірювальних інструментів, що представлені в роботах вітчизняних та закордонних науковців. Саме це дозволяє йому переконливо вибудувати власні методологічні допущення та оформити їх в рамках чіткої структури розробки соціологічних тестів.

По-друге, автор не обмежується лише теоретико-методологічною рефлексією з приводу наявного досвіду. Так, значна частина роботи присвячена напрацюванню методичного досвіду. Завдяки аналізу найрізноманітніших даних здобувач демонструє глибоке різноманіття методологічних та методичних завдань, які можуть виникнути в процесі розробки шкал та індексів. При цьому продемонстровані можливі шляхи вирішення таких завдань.

По-третє, Сергій Дембіцький здійснює синтез концептуальних і методологічних положень з одного боку й напрацьованого методичного досвіду – з іншого. Це дозволяє несуперечливо перейти до рекомендаційної частини дисертації, що для такого типу робіт є обов'язковим.

Таким чином, можна зробити висновок про беззаперечну обґрунтованість наукових положень роботи, її рекомендацій та висновків.

Наукова новизна дисертації не підлягає сумніву та визначається наступними результатами дослідження здобувача:

1) авторський підхід до соціологічного вимірювання, що враховує методичні особливості масових опитувань, а також специфіку тих явищ та процесів, що перебувають у фокусі соціологічної уваги;

2) концептуалізація та детальний опис процесу розробки соціологічних тестів, а також специфікація відповідних рекомендацій в залежності від об'єкту вимірювання (латентна змінна, стан психічної системи, соціальний феномен);

3) порівняльний розгляд різних об'єктів вимірювання при соціологічному тестуванні, а також відповідних різновидів соціологічних тестів (шкал, індексів, класифікаторів);

4) розробка ряду нових соціологічних тестів, призначених для вимірювання таких явищ як психологічний дистрес (SCL-9-NR) та політична культура (Типи політичної культури – II, EU-geopol, RF-geopol) серед українського населення;

5) визначення особливостей розробки соціологічних тестів засобами кількісних досліджень (цілісне бачення процесу соціологічного вимірювання, використання конкурувальних пояснень, робота з номологічною мережею, збільшення інформаційного потенціалу методичних досліджень, можливості пошукового аналізу даних).

Практичне значення роботи полягає перш за все в удосконаленні опитувальних технологій. Соціологічне тестування забезпечує можливість фіксації складних психологічних та соціальних явищ в процесі масових опитувань більш точно, ніж це здійснюється із використанням традиційного соціологічного інструментарію. При цьому соціологічний тест не тільки забезпечує більш точну фіксацію ознак, що цікавлять дослідника, а й дозволяє краще здійснювати інтерпретацію отриманих даних, що, своєю чергою, робить висновки дослідника більш достовірними. В цьому контексті докторська дисертація Сергій Дембіцького має безпосередню практичну спрямованість.

Другий рівень практичної значимості стосується розгляду у дисертації складних методичних питань (робота з експертами, перехід від кількісних даних до якісних категорій і навпаки, конструювання номологічної мережі тощо), які зрідка стають об'єктом справжнього критичного розгляду серед вітчизняних дослідників.

Нарешті, в дисертації представлені численні соціологічні тести, які можуть бути або вже використовуються в дослідницькій практиці. Так, показовим у цьому значенні є індекс психологічного дистресу SCL-9-NR, що імплементований в основну частину моніторингового дослідження Інституту

соціології НАН України, а також був використаний у 12 раунді Національної моніторингової системи в Україні Міжнародної організації з міграції.

Повнота викладення основних результатів в опублікованих працях засвідчується високоякісною авторською монографією, а також значною кількістю публікацій у фахових виданнях як в Україні, так і закордоном. Також виклад основних дослідницьких здобутків автора міститься в авторефераті дисертації.

Робота містить ряд *дискусійних положень та зауважень*. Автор пропонує певну класифікацію емпіричних соціології, зокрема на стор. 14 сказано «Таким чином початкова емпірична соціологія широко спиралася саме на вивчення історичного матеріалу. Виходячи з цього ми пропонуємо назвати її «класичною». Виходить - класична емпірична соціологія». Але класичною емпіричною соціологією іноді називають «золотий період», який починався у 30-х роках зі створення інституту Гелапа і початку опитувань, які базувалися на стохастичній вибірці, мали дуже високий рівень відповідей (response rate) і результати високої якості (цей період ще називають Геллапівським). Якщо автор описує соціологію, яка базується на історичному матеріалі, то чому б не назвати її історичною емпіричною соціологією?

Щодо виміру стратегій поведінки студентів, то перший варіант (стор. 25) має більш конкретні запитання, які наближені до вимірювання фактів і з цієї точки зору є більш надійним. А другий повністю базується на самооцінках і скоріше вимірює я-образ, я-концепцію, ніж використання тих чи інших стратегій. В цілому ж мені, природно, здається більш обгрунтованим підхід, який викладений в моїй книжці «Качество социологической информации». Не шукати різних підходів, а визначити, який з можливих 5 типів критерієв є кінцевим, еталонним для цієї змінної. Це безперечно експертні оцінки (зауважу, що оцінки студентів на сесії – це теж оцінки експертів). І далі використовувати ці оцінки не для перевірки конструктної валідності, як це робить автор, а, власне, для розробки тесту, підбираючи такі судження, які в найбільшій мірі співпадають з експертними оцінками. Такий тест дав би

максимальне співпадіння з еталонним критерієм. Крім того, міру співпадіння тієї чи іншої ознаки з еталонною оцінкою можна використовувати для розрахунку ваги цієї ознаки (таким чином розроблявся, скажімо, тест на доброту). Втім, книжки для того і пишуться, щоб викликати наукові дискусії, і книжка Сергія Дембіцького є безперечно стимулюючою.

Мені здається, що визначення шкали та індексу дещо відрізняється від загальноновживаного (стор. 37). За стандартними визначеннями американських підручників (скажімо, Баббі, який витримав вже 21 видання) й те й те це складені або кумулятивні показники, що об'єднують емпіричні індикатори (змінні) у єдину міру. Загальним є те, що вони є (1) порядковими мірами (показниками) і (2) складеними. Головна різниця в тому, що **індекси** конструюється як сума оцінок кожної складової, що приписана *індивідуальним* змінним, а **шкала** - як оцінки, що приписуються *комбінаціям* (патернам) складових.

Автор зробив досить ґрунтовний огляд підходів до виміру індивідуального благополуччя (стор. 79 і далі), і виділив змінні для побудови індексу, але всі виділені змінні стосуються оцінки респондентом ситуації на даний момент. КМІС з 2012 року запровадив два індекси – суспільного і індивідуального благополуччя і систематично їх вимірює. З нашої точки зору дуже важливим є сприйняття перспективи розвитку ситуації на майбутнє, тому в нашому Індексі благополуччя крім оцінки рівня щастя, здоров'я та добробуту додається також запитання про перспективу (Як Ви вважаєте, через рік Ваша сім'я житиме краще чи гірше, ніж зараз?). Мені здається, що такої складової не вистачає і для індексу, що запропонований автором.

Хотілось би звернути увагу, що досліджень різних аспектів індивідуального благополуччя на рівні академічних публікацій тільки англійською мовою нараховуються декілька тисяч, тому зауваження про маловживаність концепту, вірогідно, доречно було би уточнити. У розділі про індивідуальне благополуччя автор зазначає концептуально-змістову ізоформність термінів індивідуальне благополуччя термінам, котрі

охоплюють як загальні, так і деталізовані аспекти задоволеності життям, але оминає огляд практично всіх ключових досліджень у цій сфері як у міжнародних, так і вітчизняних студіях, і надалі складається враження, що зводить концепт індивідуального благополуччя до концепту психологічного дистресу. Тоді як у значному обсязі фахової літератури можна знайти загальноприйняті висновки, що психологічний дистрес - це тільки афективна складова загальнішого конструкту особистісного/суб'єктивного благополуччя.

У частині оцінки конструктивної валідності хотілось би бачити більше ясності в тому, наскільки корелюють між собою такі показники, наприклад, як тривожність, із вимірюваним рівнем психологічного дистресу (оскільки зазвичай шкала тривожності є складовою шкали дистресу).

І далі більша частина розділу присвячена власне психологічному дистресу. Відповідно, може бути доречнішим змінити назву розділу, замінивши концепт індивідуальне благополуччя на концепт психологічний дистрес, що релевантно відбиватиме суть виконаної роботи.

Автором у розділі 3, параграф 3.1 (стор.185) зазначено недостатню розробленість досліджень теми геополітичних орієнтацій в Україні, чим повністю ігнорується масив робіт В. Є. Хмелька в рамках роботи КМІС, наприклад, котрі від початку 1990-х рр. безпосередньо спрямовані були на дослідження тематики геополітичних орієнтацій від часів отримання незалежності.

Не зовсім зрозуміло, чому в роботі в якості критеріального стандарту якості моделей КФА взято значення 0.07 замість прийнятого 0.05.

Згідно з Arbuckle, J.L. (2005) Amos 6.0 User's Guide. Amos Development Corporation, USA. та Browne, M.W. & Cudeck, R. (1993). Alternative ways of assessing model fit. In Bollen, K.A. & Long, J.S. [Eds.] Testing structural equation models. Newbury Park, CA: Sage, стандарти оцінки моделей конфірмаційного факторного аналізу передбачають наступні інтерпретації значення коефіцієнтів:

RMSEA близько 0,01 та менше - висока якість моделі;

RMSEA близько 0,05 або менше означатиме адекватну відповідність моделі щодо заданих ступенів свободи;

RMSEA близько 0,08 та менше - це в принципі прийнятна якість моделі, але вже з помітною помилкою апроксимації, причому в разі підвищення RMSEA до 0,1 модель не приймається в роботу і відкидається як неприйнятна. Відповідно, було би доречним ввести принагідне уточнення автором вибору саме таких меж оцінки точності моделей.

Як на мене, автор приділяє недостатньо уваги проблемі різної значущості складових тесту і обговоренню загальних підходів до зважування цих складових, ваги обговорюються лише конкретно для L-шкали.

Але перелічені зауваження не знижують рівень виконаної роботи, яка безперечно є цікавим і корисним науковим дослідженням важливої методологічної проблеми.

Висновок. Отже, дисертаційна робота «Розробка соціологічних тестів: методологія і практики її застосування» цілком відповідає паспорту спеціальності 22.00.02, профілю спеціалізованої вченої ради Д26.229.01 в Інституті соціології НАН України та вимогам пунктів 9, 10, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (зі змінами у 2015-2016 рр.), які висуваються до докторських дисертацій. Відповідно, автор дисертації, Дембіцький Сергій Сергійович, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора соціологічних наук за спеціальністю 22.00.02 — методологія та методи соціологічних досліджень.

Офіційний опонент:

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедру соціології
Національного університету
«Києво-Могилянська академія»

Паніотто В.І.